[7] *Новгородцев П. И.* Кант, как моралист // Вопросы философии и психологии. – 1904. – Кн. 76. – С. 33.

[8] Там само – С. 25.

[9] *Новгородцев П.* Государство и право // Вопросы философии и психологии. – 1904. – № 5 (75). – С. 511.

[10] Там само. – С. 449.

[11] *Трубецкой Е. Н.* Новое исследование в философии Канта и Гегеля // Вопросы философии и психологии. – 1902. – Кн. 61. – С. 835.

[12] Там само. – С. 585.

[13] *Литвинов О. М.* Філософія права Новгородцева П. І.: осмислення права і держави в контексті суспільного ідеалу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – 240 арк.

[14] Там само. – С. 145.

[15] *Новгородцев П.* Государство и право // Вопросы философии и психологии. – 1904. – № 4 (74). – С. 447.

[16] Там само. – С. 400.

Резюме

Розглянуто питання особливостей взаємовідносин права й моралі у вченні П. І. Новгородцева. Акцентовано увагу на спільних началах права та моралі, що санкціонує етичний аспект у правовій сфері. Розглянуто значення принципу «автономної особистості» у державно-правовій сфері.

Ключові слова: право, мораль, автономна особистість, моральна свідомість.

Резюме

В статье рассмотрены вопросы особенностей взаимоотношения права и морали в учении П. И. Новгородцева. Акцентируется внимание на общих началах права и морали, что санкционирует этический аспект в правовой сфере. Рассматривается значение принципа «автономной личности» в государственно-правовой сфере.

Ключевые слова: право, мораль, автономная личность, моральное сознание.

Summary

The paper deals with features of the relationship of law and morality in the teachings of P. I. Novgorodtsev. Attention focuses on the general principles of law and morality, which authorizes the ethical dimension in the legal field. Discusses the importance of the principle of "autonomous person" in the state-legal sphere.

Key words: law, morality, autonomous person, moral consciousness.

Отримано 25.03.2011

А. М. ДЕНИСОВА

Анна Михайлівна Денисова, *аспірант Київського університету права НАН України*

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ

Розвиток сучасного суспільства пов'язується з підвищенням значення і ролі права як засобу упорядкування суспільних відносин та гарантування суб'єктивних прав. У цьому аспекті актуальним є дослідження засобів правового впливу на поведінку суб'єктів права, що і визначає сутність дії права. Складна, багатоаспектна поведінка громадян потребує регулювання, перш за все нормами закону. Держава, вирішуючи конфлікти в суспільстві, використовує право, яке стає найважливішим засобом здійснення соціального контролю. Для реалізації контролю, право користується своєрідними інструментами – засобами правового впливу на суспільні відносини, які, в свою чергу, поділяються на дві великі групи – правові стимули та правові обмеження. Означене зумовлює теоретичну і практичну актуальність аналізу правових обмежень.

Дослідження природи, сутності і функціонального призначення правових обмежень в сучасній юридичній науці має фрагментарний характер. Окремі аспекти прояву цих категорій, пов'язані, перш за все з їх класифікацією та функціями, були предметом дослідження С. С. Алексєєва, С. В. Бобровник, А. О. Вайшвила, О. М. Кисельової, О. В. Малько, С. В. Мірошник, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун, М. А. Тюремкова, Ю. С. Шемшученка. Однак, комплексне дослідження правових обмежень як засобу правового впливу відсутнє.

Метою цієї статті є аналіз правових обмежень як різновиду правових засобів через їх ознаки; обґрунтування критеріїв класифікації правових обмежень; визначення їх функціонального призначення та місце в системі інших засобів правового впливу.

Правові обмеження першочергово стали досліджуватися на галузевому рівні, відображаючи саме необхідність їх використання в конкретних сферах життєдіяльності. У галузевій юридичній літературі обме-

© А. М. Денисова, 2011

ження розуміються по-різному, виходячи з необхідності конкретного роду суспільних відносин та відповідних правових засобів впливу на них. Уперше правові обмеження були застосовані римськими юристами, які виокремлювали сервітути, що мали на меті обмеження власника в його правах. Найбільш розповсюдженими були земельні сервітути. Власник земельної ділянки, на яку внаслідок встановлення сервітуту покладались певні обмеження, відповідно до римського права, повинен був притерпіти здійснення суб'єктом сервітуту тих чи інших дій, не заважати йому в користуванні і т.д.[1]. Характер елементів сервітуту мають положення сучасного права (цивільного, земельного). Категорії правових обмежень досліджували також вчені в галузі сімейного, трудового, екологічного, адміністративного, кримінального та конституційного права.

У загальнотеоретичному розумінні категорії «правове обмеження» необхідно звертати увагу на ряд аспектів. По-перше, правове обмеження виступає в якості зовнішнього фактору, який впливає на інтереси суб'єктів права. Основу правового обмеження складає саме тісний взаємозв'язок між зовнішніми юридичними умовами та внутрішньою структурою особистості

По-друге, правове обмеження є інформаційно цілеспрямованим, таким що має на меті свідому зміну поведінки суб'єкта в юридичній сфері. Важливо зауважити, що саме задля упорядкування суспільних відносин, забезпечення повноцінного їх функціонування і встановлюються правові обмеження, які виступають сильними стримуючими факторами.

По-третє, на інформаційно-психологічному рівні правовими обмеженнями виступають виключно негативні засоби (заборони, обов'язки, заходи покарання і т.п.), які не включають позитивних засобів. Проте, правові обмеження, виконуючи негативну мотивацію по відношенню до власних інтересів суб'єкта, виступають необхідними засобами впливу на інтереси суспільства в цілому, та на інтереси певних контрсуб'єктів, оскільки вони спрямовані на забезпечення соціально корисних цілей. Отже, необхідно зауважити на їх значенні і для виховного та соціального впливу, який вони здійснюють.

По-четверте, саме конкретні (первинні) правові засоби, такі як покарання, заборони, обов'язки, призупинення, а не юридичні норми, інститути, галузі, в яких закріплюються дані правові засоби і які завдяки первинним правовим засобам набувають правообмежуючого значення, необхідно вважати правовими обмеженнями в інформаційно-психологічному сенсі.

Таким чином, правове обмеження – це закріплене у праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисту в цілому. Правові обмеження виступають встановленими в праві межами, в яких повинні діяти суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливлюють певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства.

Основними ознаками правових обмежень як теоретичної категорії є те, що:

– вони пов'язані з негативними умовами здійснення власних інтересів суб'єкта через спрямування їх на утримання та одночасно на задоволення інтересів протилежної сторони та суспільних інтересів в їх охороні та захисті;

– повідомляють про зменшення обсягу можливостей, свободи, а отже, і прав особистості, які досягаються за допомогою обов'язків, заборон, покарань і т.п.;

– являють собою негативну правову мотивацію;

– їх основним призначенням є зменшення негативної активності суб'єкта в сфері права;

– націлені на захист суспільних інтересів, оскільки виконують функцію охорони суспільних відносин в цілому[2].

Правові обмеження – встановлені законом виключення з правового статусу громадянина, які носять превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, по відношенню до яких діють ці самі обмеження, так і інших осіб.

Правові обмеження впливають на поведінку та інтереси суб'єктів не лише опосередковано через обмеження суб'єктивного права, а і безпосередньо (наприклад, через погрозу покаранням). Тобто правові обмеження не стільки обмежують суб'єктивні права, скільки свободи особистості та процес задоволення її інтересів. Отже, застосування правових обмежень до суб'єктивних прав є вторинним, перш за все їх необхідно розглядати по відношенню до певних інтересів конкретних суб'єктів права. З наведеного можливо зробити висновок про те, що поняття «правові обмеження» включають у себе цілий ряд обмежень, серед яких обмеження фізичних та юридичних прав осіб, інтересів особистості та влади держави тощо.

Основними видами правових обмежень є юридичний факт-обмеження, що вміщається в гіпотезі правової норми, обов'язок, заборона, призупинення, які передбачаються диспозицією норми права та покарання, що характеризує санкцію правової норми.

У своїй діяльності люди враховують, що умови виникнення їх прав та обов'язків, пільг та заборон, бажані чи не бажані ними правові наслідки зумовлені конкретними юридичними фактами. Тому в одних випадках суб'єкти прагнуть до їх настання, а в інших, навпаки, перешкоджають їх появі. Таким чином, юридичні факти, що встановлюють обмеження характеризуються як стримуючі обставини, які передбачаються саме в гіпотезі правової норми.

Юридичні обов'язки, заборони, призупинення вміщуються в диспозиції правової норми, однак важливо звернути увагу на різному значенні цих факторів.

Юридичні обов'язки – це варіанти необхідної поведінки, що стримують зобов'язану сторону від вчинення певних діянь, спрямованих на задоволення власних потреб та таким чином забезпечують можливість

діяти в інтересах уповноваженої сторони. Особливості юридичних обов'язків полягають у тому, що вони дозволяють діяти особі в чітко вказаний у законі спосіб, таким чином забезпечуючи обмеження діяння зобов'язаної особи, тобто утримують її від всіх інших вчинків, які йдуть всупереч із суб'єктивним правом.

До того ж необхідно зауважити, що важливу роль юридичні обов'язки мають не лише в якості правових обмежень. Вони також виступають і в якості позитивних обов'язків, вказуючи суб'єкту на необхідність правомірного діяння. На це звертає увагу С. С. Алексєєв: «Як показує загальний аналіз психологічного механізму правового регулювання позитивні зобовязання… все ж більшою мірою пов'язані зі змушенням, а не з стимулюванням поведінки людей»[3].

Проте, більше уваги науковці звертають саме на розуміння юридичного обов'язку як негативного фактору. Ще Гегель писав, що «обов'язок є обмеженням»[4]. В юридичній літературі правові обмеження справедливо пов'язують зі звуженням дозволів, встановленням заборон та додаткових позитивних зобов'язань, оскільки обов'язок – це необхідність, через яку (у випадку її недотримання) стоять засоби покарання.

Призупинення – це тимчасові заборони, що встановлюють можливості використання посадовими особами належних їм функціональних обов'язків[5]. Призупинення не виступає в якості юридичної відповідальності, бо воно не містить підсумкової оцінки та лише передбачає подальше вирішення питання, що виникає. Поряд з тим, призупинення містить елементи змушення з боку вищестоящого, контролюючого, органу, який здійснює нагляд, або судового органу, який тимчасово призупиняє існування правовідносин, стримуючи тим самим настання можливих суспільно шкідливих наслідків. Призупинення мають також потужний регулятивний потенціал.

Заборони – такі державно-владні стримуючі засоби, які під загрозою відповідальності здатні запобігати можливим небажаним, протиправним діянням, що завдають шкоди як особистим, так і суспільним інтересам. Заборони виступають свого роду пасивними обов'язками. Встановлюючи заборони на здійснення певних діянь, законодавець тим самим покладає на громадянина обов'язок утримуватись від заборонених дій. Заборона, шляхом створення перешкод для задоволення інтересу індивіда, по відношенню до якого вона діє, спрямована на реалізацію інтересів протилежної сторони.

Наступним елементом в структурі правової норми виступає санкція, в якій можуть встановлюватися різного роду покарання, як найбільш значимі право-обмежуючі засоби. Правові покарання є формою та засобом юридичного осуду винної, протиправної поведінки, в результаті якої людина в чомусь обов'язково обмежується, втрачає щось. Існує багато підстав для класифікації правових покарань:

– у залежності від галузевої належності правові покарання класифікують на конституційні, адміністративні, кримінальні, земельні, фінансові тощо;

– у залежності від сфери використання – на міждержавні, внутрішньодержавні та муніципальні;

– у залежності від кола осіб, на які вони поширюються – на загальні та на індивідуальні;

– у залежності від правового акта, в якому вони містяться – на нормативні та правозастосовні;

– у залежності від змісту правові обмеження поділяються на матеріально-правові, морально-правові, організаційно-правові;

– у залежності від прав та обов'язків, які обмежуються, поділяють: обмеження громадянських та політичних прав та обмеження економічних, соціальних та культурних прав.

Класифікація правових обмежень розширює уявлення про їх систему та ієрархію та дає набагато більше можливостей для визначення їх функцій та цілей для суспільства.

Мету встановлення правових обмежень можна розглядати на декількох рівнях. По-перше, цілі обмежень для всіх суб'єктів права (фізичні і юридичні особи, держави), які полягають у забезпеченні загального блага, розвитку та функціонування соціальної системи і її структурних підрозділів. Правові обмеження – це загальновизнані установлення, необхідні для організації життя в будь-якому цивілізованому суспільстві для упорядкування відносин між всіма суб'єктами права.

По-друге, цілями обмежень для держави (її органів та посадових осіб), які покликані мінімізувати свавілля та інші зловживання з боку чиновників, що досягається за допомогою стримування державної влади правом і що є обов'язковою ознакою правової держави.

По-третє, цілі правових обмежень і свобод громадянина, які, як правило, викликають особливе занепокоєння в суспільстві. Це відбувається через те, що права і свободи людини і громадянина виступають найвищою цінністю[6].

У найзагальнішому аспекті проблема правових обмежень є проблемою меж свобод людини в суспільстві. Адже свобода кожної людини простягається виключно до тієї межі, від якої починається свобода інших людей. Проте обмеження прав людини є гострою проблемою для будь-якого суспільства та держави, оскільки нормальний процес функціонування, життєдіяльності та розвитку суспільства утворює ситуації, які потребують від держави встановлення певних обмежень в процесі здійснення громадянами належних їм прав. Але право обмежувати можливості, свободи, віднімати в людей частину їх прав належить лише відповідним державним органам як легітимним представникам всього суспільства. Треба зауважити, що в процесі застосування обмежень необхідна цілісна система гарантій законного та обґрунтованого їх встановлення.

Гарантії при встановленні правових обмежень необхідні для того, щоб правові обмеження (на рівні норм) не перетворювались в перепони для здійснення прав та свобод особистості (на рівні їх реалізації), щоб із законного засобу вони не перетворювалися в соціально шкідливі та протизаконні.

Функції правових обмежень – це основні напрямки впливу правообмежуючих засобів на інтереси суб'єктів права.

Основною функцією правових обмежень є створення умов для задоволення інтересів контрсуб'єктів та суспільних інтересів в охороні та захисті. Здійснюючи цю функцію, правові обмеження покликані перешкоджати протизаконній, антисуспільній активності. Правообмежуючі фактори стабілізують соціальні процеси, в чому і виявляється їх позитивна роль. Функція охорони та захисту, виступаючи вторинною функцією інформаційно-психологічної дії права, є вихідною від функції розвитку суспільних відносин.

В правоохоронному механізмі саме функціонування обов'язків і заборон виконує найважливішу роль. Якщо обов'язки і заборони не спрацьовують, то в дію вступають вже інші обмежуючі інструменти, а саме – засоби захисту та відповідальності, які належать до правозахисного механізму.

По суті, правові обмеження займають підпорядковане положення, оскільки виступають допоміжною формою впливу права. На спеціально-юридичному рівні правового впливу (на рівні правового регулювання) головними засобами виступають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, дозволи та заборони. Проте в інформаційно-психологічному аспекті дії права правові обмеження є провідними засобами разом з правовими стимулами (адже вони є парними інструментами, які взаємодіють) та охоплюють собою все те, що спрямовано на утримання від протизаконного діяння, здійснюючи негативну правову мотивацію. У цьому сенсі все те, що зменшує обсяг можливостей, зводить все різноманіття поведінки суб'єктів до певного «граничного» стану, безумовно, є правовим обмеженням.

У суспільстві і державі необхідність застосування правових обмежень не викликає сумнівів. Проте необхідно звернути увагу і на те, що повноцінне застосування всього ряду правових обмежень без функціонування правового стимулювання, як такого, не буде позитивно сприяти розвитку соціальних та правових відносин у суспільстві. У державі виникає необхідність не лише в соціально-активній мотивації людей, а і в наявності певних обмежуючих, стримуючих засобів, таких як юридичні обов'язки, заборони, призупинення, покарання тощо.

Виходячи із викладеного, правомірно, на нашу думку, зробити наступні висновки.

Необхідність правових обмежень складає основу їх функціонального призначення і того впливу, який вони здійснюють на суспільство на даному етапі його розвитку та їх значення, що інколи виступає більш важливим за правові стимули. Проте, на нашу думку, вони мають бути не провідними засобами правового впливу, а необхідними, допоміжними. Однак, наявність виключно позитивних зобов'язань, тобто дія правових стимулів у процесі правового стимулювання, не може існувати без правових обмежень. Саме на цьому тісному взаємозв'язку і побудований вплив права на суспільство.

Необхідність обмеження певних видів діяльності, вважається такою, без якої існування та роль права в суспільстві буде неможливою. Проте, треба ще раз звернути увагу, що лише правомірні, легітимні правові обмеження позитивно впливають на охорону та захист як інтересів уповноважено суб'єкта, так і суспільства в цілому. Тобто, правові обмеження, які встановлюються, мають відповідати наявним в державі та суспільстві інтересам, та повинні встановлюватися лише легітимними державними органами.

На жаль, деякі правові обмеження пов'язані з лобіюванням певних інтересів, вони є неправомірними та встановленими виключно задля задоволення цілей певних груп населення, а подекуди – і окремих індивідів. Такі правові обмеження не можуть бути корисними для держави і суспільства в цілому. А отже, при наявності їх серед правових обмежень (законних та необхідних), вони несуть негативну правову мотивацію для суспільства, зменшують вплив (позитивний), який повинні виконувати правові обмеження.

Метою правового впливу є формування найбільш бажаної для сучасного суспільства та держави поведінки особи. Проте досягнення цього не можливо без встановлення обмежень в діяннях суб'єктів правових відносин, оскільки, треба не забувати, що права однієї особи можуть стримувати та унеможливлювати права інших осіб.

---

[1] *Новицкий И. Б.* Основы римского гражданского права. – М., 1972. – 245 с. – С. 128.

[2] Теория государства и права. Курс лекций / Под. ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько). – М., 1997. – 672 с. – С. 639–640.

[3] *Алексеев С. С.* Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М., 1989. – 288 с. – С. 260.

[4] *Гегель Г.* Философия права. – М., 1990. – 526 с. – С. 202.

[5] *Бобровник С. В.* Проблеми теорії держави і права (курс лекцій). – К., 2005. – 122 с. – С. 93.

[6] *Малько А. В.* Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., переработанное и дополненное. – М., 2004 – 250 с. – С. 103.

Резюме

У статті аналізується природа та значення правових обмежень як засобів правового впливу. Обгрунтована класифікація правових обмежень, визначено їх роль в процесі дії права та взаємодія з правовими стимулами.

Ключові слова: правовий вплив, правове обмеження, види правових обмежень.

Резюме

В статье анализируется природа и значение правовых ограничений как средств правового воздействия. Обоснована классификация правовых ограничений, определена их роль в процессе действия права и взаимодействие с правовыми стимулами.

Ключевые слова: правовое воздействие, правовое ограничение, виды правовых ограничений.

Summary

In the article the nature and meaning of legal limitations are analyzed as facilities of legal influence. Classification of legal limitations is grounded, their role in the process of law activity and cooperation with legal stimuli are defined.

Key words: legal influence, legal limitation, kinds of legal limitations.

Отримано 13.04.2011

О. В. ЗІНЧЕНКО

Ольга Володимирівна Зінченко, *здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Теоретичні та практичні питання, пов'язані з застосуванням юридичних конструкцій у різноманітних галузях права, дедалі частіше стають предметом наукових обговорень з огляду на свою значущість і водночас у зв'язку з відсутністю усталеного розуміння поняття, сутності та функціонального значення місця і ролі юридичних конструкцій у процесі пізнання правових явищ.

Відсутність єдності серед науковців у визначенні змісту, складників, функцій, сфер застосування та інших характеристик юридичних конструкцій є тією науковою проблемою, яка в свою чергу викликає необхідність подальшого наукового усвідомлення суті та значення юридичних конструкцій у процесі пізнання правових явищ і має вирішуватися на рівні загальної теорії права.

Метою цього наукового пошуку є теоретичне дослідження юридичних конструкцій, з'ясування їх видів, специфічних особливостей, функціональної цінності у процесі пізнання правових явищ.

Юридичні конструкції посідають важливе місце в механізмі правового регулювання, отримавши своє реальне застосування у процесах правотворчості, систематизації законодавства, реалізації норм права тощо.

Загальновідомо, що дореволюційна вітчизняна наукова література пов'язує юридичну конструкцію з методом догматичного вивчення права.

Сучасний науковий підхід, навпаки, характеризується багатогранністю аспектів розуміння юридичних конструкцій.

Професор С. С. Алексєєв зокрема розуміє під юридичною конструкцією своєрідну модельну побудову прав, обов'язків, відповідальності, їх типові схеми, в які втілюється юридичний матеріал. Причому така модельна побудова не охоплюється загальним поняттям норми[1]. Іншими словами, юридичні конструкції є особливими правовими явищами, які не охоплюються лише загальним поняттям норми, а являють собою органічні елементи нормативної системи в цілому, своєрідні структурні схеми, моделі побудови нормативного матеріалу.

М. М. Тарасов вважає, що «юридичні норми є не що інше, як нормативне текстуальне вираження юридичних конструкцій»[2].

Слід зазначити, що для сучасних наукових підходів до розуміння юридичних конструкцій характерним є відступ від суто технічного сприйняття юридичних конструкцій. У такий спосіб ставлення до юридичних конструкцій, як до органічного елементу особистого змісту права, бере гору над ставленням до права, як до форми, що не має власного змісту.

Так, М. М. Тарасов зазначає, що у зв'язку з розвитком теорії юридичних конструкцій традиційна «двофокусна» уява про право як «відношення – норма» вимагає переведення її у «трифокусний» вид, а саме: «відношення – конструкція – норма». Причому юридична конструкція отримує відображення й у самому відношенні як його комплектуюча (обрана) типова модель, так і в нормах як її позитивному закріпленні. У цьому значенні юридичні конструкції стають особливим засобом зв'язку, який забезпечує відповідність приписів позитивного права природі відносин, що підлягають урегулюванню[3].

Функціональна роль юридичних конструкцій виражається в кількох площинах: по-перше, формулювання юридичних конструкцій є певним показником логічної структури будь-якої галузі права, що відображає логіку побудови відповідних суспільних відносин; по-друге, юридичні конструкції несуть певне цільове (концептуальне) навантаження, що визначає їх тісний взаємозв'язок з основними вихідними напрямами процесу правового регулювання; по-третє, розвиток системи нормативно закріплених юридичних конструкцій свідчить про високий рівень організації нормативного матеріалу та водночас про можливість дослідження юридичних конструкцій в контексті проблеми юридичної техніки.

С. С. Алексєєв зазначає, що досконалість законодавства залежить значною мірою від вдалої побудови правового матеріалу, тобто наскільки в ньому втілено типові схеми й моделі, відповідні дані науки і практи-

© О. В. Зінченко, 2011